

УДК 821.161.2-311.6.09"192"

У ВИРІ «ЧОРНОГО ОЗЕРА» ВОЛОДИМИРА ГЖИЦЬКОГО

Сніжана ЖИГУН,

доцент Інституту філології Київського університету ім. Бориса Грінченка

У статті йдеться про популярний у часи Розстріляного Відродження роман В. Гжицького «Кара-Кол (Чорне озеро)», в якому автор прагнув зруйнувати цивілізаційний авторитет росіян й утвердити західний спосіб життя як загальноприйнятний. Це спонукає розглядати твір у ширших рамках, ніж літературу протесту проти іноземного поневолення. Нові ідеї та об'єкти зображення змушують ставити питання про його місце у каноні літератури 1920-х років та актуалізацію у нинішні часи переоцінки взаємин між народами колишнього СРСР.

Ключові слова: «письменник однієї книги», колонізована нація, колоніальна стратегія, антиколоніалізм, метафора, історія лояльного письменника другого ешелону, література ГУЛАґу.

Якщо коректно вдаватися до поняття «письменник однієї книги», ведучи мову про автора, чия спадщина перебуває в тіні одного головного твору, то кращого прикладу, ніж Володимир Гжицький навряд чи знайдеш. Цей письменник спробував власні сили у трьох родах літератури, проте лише роман «Кара-Кол (Чорне озеро)» зробив його відомим. Утім, стосунки автора та його роману не були простими: принісши шалений успіх, роман спричинився до тиску на письменника, який через нього опинився в ГУЛАґу й ледве там не загинув. Не дивно, що повернувшись із таборів, письменник докорінно переписав свій твір, прагнучи нівелювати загрозу. Заборонений справжній, заміщений фальшивим двійником, роман нидів у забутті, поки через сорок років після смерті автора не почав відвойовувати своє місце в історії української літератури.

В. Гжицький народився 15 жовтня 1895 р. в селі Острівець Тербовлянського району на Тернопільщині. Навчався у Тернопільській українській гімназії, де його вчителем якийсь час був Василь Пачовський. Нині важко сказати, який вплив мав педагог на свого учня, однак відомо, що в юності Володимир не прагнув письмен-

Володимир Гжицький

ницької слави, мріючи працювати у лісництві. Влітку 1914 р. він влаштується помічником лісничого, але спілкування з природою було коротким: завадила Перша світова війна. Юнака мобілізували до австрійського війська, однак після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки він став до лав Української галицької армії, закінчивши школу старшин. Наступний 1919 р. був тяжким для УГА: під тиском польського війська армія відступає за Збруч, зазнавши великих втрат. Подальші події були фатальними: через потужну епідемію тифу при зброї лишилася

тільки сьома частина війська. Це змусило раніше добре вишколену і боєздатну армію укладати союзи із противниками: Денікіним, більшовиками, Пілсудським. Утім, ця коловерть закрутилася вже без В. Гжицького: на початку 1920 р. він опинився у Харкові. Версій щодо причин його появи дві. Приятель письменника Дмитро Нитченко наводив таку: «після одного нещасливого бою проти легіонерів Ю. Галлера, коли з його сотні лишилося сім стрільців і його самого чекав розстріл, він переходить через Збруч і через якийсь час опиняється в Харкові» [9, с. 162] (тобто Гжицький мав залишити лави УГА вже у травні). Натомість за другою версією це відбувається значно пізніше і проти його волі: у мате-

а її лютий, прихований, хитрий ворог, а може, – божевільний. Хто він? Думалось по-різному, але якоїсь одноставної думки не існувало» [5]. Чи були ці й подібні оцінки прагненням задобрити Молоха, чи В. Гжицький був інфікований страхом – важко сказати. Але факти непокори на зразок повстання вільнонайманого Марка Ретюніна письменника не надихають, він характеризує їх як безглузді авантюри. І навіть більше – В. Гжицький береться судити й про те, чого достеменно не знав: «В'язнів, які прибували, називали бандерівцями. Багато було серед них ворогів не тільки Радянської влади, але й людства. Тих, що кидали своїх односельчан у криниці, убивали сільських активістів, грабували, які служили німцям. Були й такі, що навіть не знали до пуття, хто такий той Бандера і чого йому треба» [5]. Авторка «Історії ГУЛАГу» Енн Еплблом вважає, що прибуття до таборів «бандерівців», «лісових братів» та колишніх солдатів радянської армії було переломним моментом в історії сталінських таборів: люди, що вчора воювали, не терпіли сваволі кримінальних в'язнів і встановили в таборах адекватніші порядки. Герой роману «Ніч і день» теж не раз нарікав на повновладдя «урок», але його автор не знайшов доброго слова для земляків.

Очевидно, найцікавіші сторінки у творі – ті, що змальовують зустрічі Гаєвського із Голубенком (Павлом Губенком, тобто Остапом Вишнею) та Григорієм Йосиповичем (Майфетом). Можливо, якби В. Гжицький не приховував справжніх імен своїх героїв, документальна основа роману посилювала б його значення: принаймні, рідні могли б дізна-

тися більше про останні дні тих, хто не повернувся. Але слід визнати, що напівправа – головний конструктивний прийом цього твору.

Доля В. Гжицького може стати сюжетом для роману. Архітектонічним прийомом для нього варто обрати порівняння: рідний брат письменника Степан Гжицький, якому на початок Першої світової війни було лише 14 років, лишився в Галичині, закінчив Академію ветеринарної медицини, під керівництвом професора В. Морачевського написав і захистив докторську дисертацію, стажувався в Берліні. Коли Володимир доходив на шахтах Ухтпечлагу, Степан працював у Віденському ветеринарному інституті. Його науковий авторитет не змогла заперечити й радянська влада: у 1951 р. Степан Гжицький став член-кореспондентом АН України, у 1960 – очолив Український НДІ фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин. Нині Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій носить його ім'я. Дивовижно, але в контексті долі В. Гжицького (і багатьох західняків, що шукали щастя над Дніпром) найбільшим щастям Степана стало те, що він не поїхав до Харкова.

Хоча В. Гжицький не належить до популярних авторів, його головний роман має повне право зайняти місце у переліку найкращих здобутків української літератури 1920-х років, ставши поруч «Майстра корабля» Ю. Яновського, «Міста» і «Невеличкої драми» В. Підмогильного, «Смерті» Б. Антоненка-Давидовича, «Синіх етюдів» М. Хвилювального та ін.

Література

1. Архів Розстріляного Відродження: матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1929–1930-х років. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 179–180.
2. Вишнівецька А. Порівняльний аналіз двох редакцій роману «Чорне озеро» (1929 та 1956 р.) В. Гжицького / А. Вишнівецька // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: зб. наук. праць / гол. ред. А. Козлов. – Кривий Ріг, 2014. – Вип. 3. – С. 66–77.
3. Волощук Ю. Національна ідентичність героїв та художнє моделювання часопростору в романній прозі Володимира Гжицького / Ю. Волощук // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2011. – Т. 166. – Вип. 154. – С. 31–36.
4. Волощук Ю. Поетика романної прози Володимира Гжицького. Автореф. дис. ... к. філол. н. / Ю. Волощук. – К., 2015. – 19 с.
5. Гжицький В. Ніч і День. – Л.: Каменяр, 1989. – URL: vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/nicidencastinaiavtorgzickijvolodimir.
6. Гжицький В. Спогади про минуле / В. Гжицький; підгот. та коментар Я. Цимбал // Спадщина. – К.: Лаурис, 2011. – С. 258–352.
7. Гжицький В. Чорне озеро / В. Гжицький. – Регенсбург: Українське слово, 1948. – Ч.1 – 128 с.; Ч.2. – 120 с.
8. Томпсон Е. Трубадури імперії. – К.: Основи, 2006.
9. Чуб Д. На життєвому і творчому шляху Володимира Гжицького / Д. Чуб // Чуб Д. Люди великого серця. – Мельбурн: Ластівка, 1981. – С. 162.
10. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / М. Шкандрій. – К.: Ніка-Центр, 2013.